

בס"ד

ט"ו בשבט, תשפ"ב

לכבוד תלמידי ידידי ואף מורי בכל ענייני איכות הסביבה, ר' הודי נימס נ"י,

דר"ש וכ"ט לידידי האהוב ולמשפחתו. שמחתי על שאלותיך כמוצא שלל רב. והודיתי לא-ל ית' שבקשת לחקור בתורתנו הקדושה אחר גישה הלכתית בעניין התופעה המכונה "שנוי האקלים". והיא, לפי הבנתי העניה, חימום כדור הארץ ע"י גזים הנוצרים בהפעלת מכונות ומטוסים, ואף בשריפת פחמים ונפט בתוצרת החשמל, ועוד כנ"ל. ומחמת החימום הזה, באות לעולם סופות עזות הנקראות "הוריקנים" המסכנות חיי אדם ובהמה. והחמום אף גורם להרחבת מדברות העולם עד שמקומות רוויים כגן הירק נהפכים למדבר נחש שרף ועקרב. ואף מי הים עולים מחמת חימום זה עד אשר סוחפים את חופי הים ואזי עוברים על נפשנו המים הזידונים. כי איך יתכן דתחסר מאומה בתורתנו הקדושה אשר כל רזי עולם תמונים בה כדאמרו רבותינו הסתכל באורייתא וברא עלמא. ומי יאמר דההלכה המדריכה אותנו בסייעתא דשמיא בכל עת ובכל שעה ובכל פעולה ובכל מעשה תתעלם מהעניין הגדול והנורא הזה ח"ו.

ובפרט שאלת אם עליך להימנע מלטוס במטוס, ומלאכל בשר (כי תעשיית הבשר אף היא מייצרת את "גזי החממה" בכמויות ניכרות). ועוד שאלת אם חייב אתה לקנות מכונת חשמלית או חצי חשמלית המכונה "הייברייד" בניגוד למכונת דלק רגילה. ועוד שאלת אם מותר אתה להשקיע את כספך בבורסה בחברות העוסקות בייצור פחמים ונפט (אשר שרפתם היא מקור גדול לתוצרת גזי החממה), ואם אסור, אם חייב אתה להשיב את כספך שכבר השקעת בחברות הללו. ואף שקטונתי מלעסוק בעניין הרב הזה אזרתי מתני ואימצתי כוחי ככל האפשר והנה תשובתי.

בל תשחית

א) הנה כבר כתבו רבים שזיהום כדור הארץ על ידי גזים וסממנים המזיקים הינו אסור מחמת בל תשחית. וזה אינו מאחר שכבר כתב הרמב"ם ז"ל (הל' מל' פ"ו ה"ח וה"י) שלא אסרה תורה אלא דרך השחתה בלבד. וכן משמע מעין זה בדברי התוס' (ע"ז י"א ע"א ד"ה עוקרין) ז"ל משום בל תשחית ליכא דכיון דלכבודו של מלך עושין כן אין כאן השחתה עכ"ל. וכן כתב בעל החינוך (מצ' תקכ"ט) ז"ל שלא אסרה תורה שלא לקוץ אילני מאכל אלא בקוצץ אותם דרך השחתה, אבל ודאי מותר לקוץ אותם אם ימצא בדבר תועלת עכ"ל. וכן פסק בש"ע הגרש"ז (הל' שמירת גוף ונפש ובל תשחית סט"ו). וכן פסקו המהרשד"ם יו"ד סי' נ"א, והצ"צ (לובאוויטש) או"ח סי' כ', ורד"ק הופמן במלמד להועיל ח"ב סי' קמ"ח. וכן כתב הג' הנו"ב תניינא יו"ד סי' י'.

והנה בשחרור גזי החממה, ברור כביעתא בכותחא דאין זה דרך השחתה. כי לא אפריזו אם אומר שכל צורת חברתינו המודרנית תלוייה בדברים הללו כלומר נסיעה במכונות וטיסה במטוסים וחשמל ומים בבתינו וכן הלאה בין לטוב ובין למוטב.

אולם, הדגשת הרמב"ם ושאר הפוסקים בעניין דרך השחתה גרם לכך דרוב הפוסקים מתעלמים מפרט אחר בדין בל תשחית. ז"ל הברייתא בגמרא (ב"ק צ"א ע"ב) רק עץ אשר תדע זה אילן מאכל כי לא עץ מאכל הוא זה אילן סרק וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר מה ת"ל כי לא עץ מאכל להקדים סרק למאכל יכול אפילו מעולה בדמים ת"ל רק עכ"ל. מכאן משמע דאי איכא דרך לעשות דבר ללא השחתה ואין דרך השחתה מעולה בדמים, יש להקדים את הדרך שאין בה השחתה לזו. וזה נפסק ברי"ף שם (ל"ב ע"ב) וברא"ש (שם פ"ח סי' י"ד).

וכתב הגא' הבן איש חי (שו"ת תורה לשמה סי' ע"ו) ז"ל הוריתי לאותם שדרכם להניח בנר ב' פתילות בכל לילה בחול כדי להרבות האורה בבית ודרכם להניח הנר דולק גם בזמן שהם ישנים עד הבוקר מפני שצריכים לאורו כאשר קמים בלילה מן המטה

לאיזה צורך וקשה להם לקום בחושך והוריתי שצריכים להסיר הפתילה בעת שהם ישנים וישאר רק פתילה אחת דולקת כי בעת השינה אינם צריכים לרבוץ אורה ואם יהיו ב' פתילות יחד דולק השמן לאיבוד ויש בזה משום בל תשחית עכ"ל. וזה כעין מה שכתבנו לעיל דאי איכא ב' דרכים ואין בכל א' יתרון על חברתה חייבים לנקוט בדרך דלית בה השחתה. ואף דנשמט הלכה זו מדברי הרמב"ם והשו"ע לא מצאנו מאן דפליג עליה וא"כ נ"ל דיש לסמוך על הרי"ף והרא"ש והגא' ר' יוסף חיים. ז"א דאי איכא דרך לייצר חשמל ולנסוע במכונית וכו' ולמעט בשחרור גזי החממה ואין יתרון ברבוי שחרור הגזים, יש לנקוט בדרך הממעטת משום בל תשחית.

אך אין ספק דיש מעשים רבים המשחררים גזי החממה דאין דרך אחרת לעשותם. או דריבוי גזי החממה מעולה בדמים מכל דרך אחרת. וא"כ יש להמשיך לעיין אי איכא איסור במעשים שנשאלנו עליהם הרי הם טיסה במטוס, אכילת בשר, רכישת אוטו חשמלית או אוטו "הייבריד", והשקעה בבורסה.

גרמא בניזקין

(ב) הנה גזי חממה רובם ככולם אינם מזיקים כלל באופן ישיר ואין בהם שום נזק ישיר לאדם. כי היוקם הוא ע"י מניעתם מחום הנוצר על ידי אור החממה לצאת מאוויר העולם ולהתפזר בחלל החיצון. ועי"ז מתחמם כדור הארץ בכלל ועי"ז נוצרים הוריקנים והרחבת המדבריות ועליית מי הים כנ"ל. והם אלו שמזיקים ולא גוף הגזים בעצמם. הרי כל זה אינו אלא ע"י גרמא דגרמא ג' וד' פעמים.

ולפיכך, הציעו רבים וגדולים דשמא יש לאסור שחרור גזי החממה מטעם גרמא בניזקין. כי תנינן בב"ב כ"ב ע"ב מרחיקין את הסולם מן השוכך ארבע אמות כדי שלא תקפוץ הנמייה ע"כ. ובגמ' שם א"ר טובי בר מתנה זאת אומרת גרמא בניזקין אסור עכ"ל (ועי' יד רמה שם סי' ק"ז ד"ה וההיא דכתב דהוא מן התורה וז"ל אי משום לפני עור לא תתן מכשול ואי משום ואהבת לרעך כמוך). וכלשון המשנה פסקו ברמב"ם (הל' שכנים פ"ט ה"ז) ובש"ע (חז"מ קנ"ה סט"ז).

אולם, בטור שם (חז"מ קנ"ה) כתב ז"ל היה לחבירו שוכך סמוך לכותל המפסיק ביניהם ובא זה להעמיד שם סולם צריך להרחיק מן הכותל שיהא בינו ובין הכותל אור ד"א כדי שלא תקפוץ הנמייה מהסולם לשוכך ע"כ. וזה על פי רש"י שם שיש כותל ביניהם. אך כתב רש"י ז"ל ירחיקנו מן השוכך ארבע אמות ע"כ משמע שאין לסמוך את הסולם לכותל אלא א"כ בריחוק ד' אמות מן השוכך. וכן פירש הנ"י שם (י"א ע"ב ד"ה מתני' מין השוכך) דלא כטור שכתב שצריך שיהא בין הסולם לבין הכותל אור ד' אמות. וכתב על זה הפרישה ז"ל ומדכתב ר"ן (צ"ל נ"י) לא יסמוך סולם לאותו כותל אם לא ירחיק מהשוכך כו' משמע דס"ל דכשירחיק מהשוכך ד' אמות מותר לסמוך הסולם באותו כותל עצמה והיינו טעמא דאף שיכול הנמייה לילך על הכותל להשוכך מ"מ לא מחשב גירי דיליה כל זמן שאינה יכולה לקפוץ בקפיצה אחת מן הדבר הגורם לדבר הניזק.

ואף לשיטת הטור דחש לשתי קפיצות, הרי אסור אם אין אור ד' אמות בין הסולם לכותל, הא יש אור ד' אמות ביניהם, נראה דמותר להניח שם את הסולם ולא חיישינן שמא יקפוץ הנמייה מן הסולם לעץ ומן העץ לכותל ומן הכותל לשוכך. כי הנה גרמא דגרמא הוא ג' פעמים ואין לחוש. ואף במעשה דקורקור (גמ' שם), אי סלקי הני אומני מתותי תאלי דרב יוסף ויתרחקו משם מאה אמה, היעלה עה"ד לומר דאסור להם להקיז שם שמא עוד יראו העורבים את הדקלים ויבואו לנקר בתמרים? וא"ת אין הכי נמי וחייבים האומנים להתרחק מן הדקלים עד שלא יראו העורבים עוד את הדקלים, לא משמע כן מסוגיא דנן.

ובנ"ד ההיזק שע"י שחרור גזי החממה ה"ז גרמא דגרמא ג' וד' פעמים. כי הנה נסיעה באוטו משחרר את הגזים והגזים גורמים לחימום כדור הארץ והחימום גורם להוריקן וההוריקן מזיק. וזה לכל הפחות שתי קפיצות. וא"ת דלשיטת הטור מיהת יש להחמיר, מכל מקום לשיטת רש"י והרבמ"ן (הנז' בסמ"ע שם ולא מצאתיו) והנ"י (ומן הסתם אף הש"ע דהשמיט את פירוש הטור מדינא) לית כאן איסורא. ובענין טיסה במטוס וכ"ש בהשקעת כספים בחברות נפט בבורסה או אכילת בשר, אף הטור יודה שאין כאן איסור כלל.

אמנם, העיר לי ת"ח אחד והוא דר' דונלד פרנקלין שיח' דלא דמי דין הסולם והשובך לנ"ד. כי בדין זה ליכא פס"ר דהא ספק יקפוץ הנמייה מן הסולם לשובך ספק לא יקפוץ. ואף הופעת הנמייה עצמה בספק. ובנ"ד דבר ידוע הוא, לפי דברי המדענים, דגזי החממה יעלו לשמי השמים ושם בודאי ימנעו מחום כדור הארץ להתפזר, ועי"כ יופיעו התופעות המזיקות הנ"ל כולם ללא ספק. וההתר דגרמא דגרמא הוא בדבר דכח אחר מעורב בו ולפיכך התוצאה בספק. וכן כתב הגר"ח הלוי בחידושו על הרמב"ם (הל' שכנ' פ"א הל"ב) ז"ל ע"כ נראה בדעת הרבמ"ם דס"ל דהא דאשו משום חציו לאו דגזיה"כ הוא באש לחייבו משום חציו וכו' אלא הא דהוי חציו היינו משום דבאמת הדבר כן דאשו הויא חציו ממש והולכת מכחו וכו'. והא דאצטריך למילפה מקרא הוא משום דכח אחר מעורב בה והוי אמרינן דפטור ובזה הוא דגלי לן קרא דגם היכא דכח אחר מעורב בו ג"כ חייב והוי לי' כחו ממש וזהו הגזיה"כ דאשו משום חציו אשר לפי"ז גם בנפשות הך דינא דחייב משום חציו כיון דהוי כעין גילוי מילתא דגם בכח אחר מעורב בו ג"כ הוי כחו עכ"ל. כלומר דאף דהוה אמינא דבכח אחר מעורב בו לא הוי אשו משום חציו כי איכא ספק אי באמת גרם הוא לנזק, גלי לן קרא דאף בכח אחר מעורב בה הוי אשו משום חציו וחייב. וכל שכן בנ"ד דאף דאיכא גרמא דגרמא מכל מקום הוי כחו דליכא כל ספק דגרם הוא לנזק. כל אלה דברי החכם הנ"ל.

ולא נראים לי הדברים. דמדברי הגר"ח הנ"ל לא משמע כן. כי לא מדובר שם בספק בתוצאה ע"י כח אחר מעורב בו אלא בספק מי גרם לנזק, כוחו או כח אחר. עוד יש לומר דחילק הגר"ח שם בין חיציו שהם משום כוחו ממש לבין אבנו סכיננו ומשאו שהניחם על ראש הגג שפסק כוחו. וז"ל שם ובאסו"מ שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצוי' דפסק כחו ואין שם כחו כלל אז אין בהם חיובא דחציו ורק משום ממונו לבד הוא דחייב עלייהו דאין חציו אלא בבא מכחו וכמש"כ וכו' דלפי"מ שביארנו בדעת הרמב"ם דאסו"מ שהניחן בראש גגו הוי חיובן משום ממונו א"כ הא נמצא דחיובו הוא על מה שעשה הדבר המזיק וכמו שאר כל המזיקין כגון שור ובור דחייב משום עשיית המזיק משא"כ היכא דהוי חציו א"כ הא הוי חיובו על עצם הנזק שעשה הוא דהא הוי אדם המזיק גם בשעת הנזק וכו' הרי דס"ל להרבמ"ם דחיובו הוא משום גרמא ונראה דזה לא שייך רק היכא דחיובו הוא על עשיית הנזק דאמרינן דכיון דהוא גרם הנזק ע"כ חייב משא"כ כעשיית המזיק בזה לא מצינו דין גרמא שיתחייב אם עשה את המזיק ע"י גרמא. עכ"ל. ובנ"ד הנה עשה המזיק כי פסק כוחו כשהגיעו גזי החממה למקומם בשמי השמים. ומשום ואילך מדובר על כח אחר העושה את הנזק. ולפמ"ש הגר"ח ז"ל לא מצינו דין גרמא שיתחייב אם עשה את המזיק ע"י גרמא. וא"כ, אין לאסור בגרמא דגרמא ג' וד' פעמים כמש"ל.

ומה שכתב לגבי פס"ר בדין גרמא, דגרמא אכן אית מ"ד דגרמא בניזיקין פטור מאחר דלא ברי היזקא והביא ראיה מהנמייה והשובך (עי' נמ"י ב"ק ל"ה ע"ב). ושם נאמר דגרמא בניזיקין אסור ומשם למדנו דבגרמא דגרמא ג' וד' פעמים תם האיסור כנ"ל. וא"כ הוא הדין בגרמא דומיא דנמייה דלא ברי היזקא אך בנ"ד דאיכא פס"ר יש לאסור אף בגרמא דגרמא. אך צ"ע גדול דבגמ' איתא (סנ' ע"ז ע"ב) אמר רב פפא האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא גירי דידיה הוא ומיחייב הני מילי בכח ראשון אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא. וכתב רש"י שם (ד"ה אבל) ז"ל אבל בכח שני שהניחו רחוק קצת ולא נפלו המים מיד בצאתו מגדרותיהן עליו אלא לאחר מכאן הלכו על המקום שהוא שם גרמא הוא ולא מכחו ע"כ. וכן לעיל מיניה (ע"ז ע"א) ואמר רבא כפתו בחמה ומת בצינה ומת חייב סוף חמה לבא סוף צינה לבא פטור. וכתב רש"י שם (ד"ה סוף חמה לבא) שלא היה ההורג מזומן להריגה וגרמא הוא. והנה סוף חמה לבוא פס"ר הוא ומ"מ הוי גרמא. ומן הסתם אותו גרמא אסור אבל בגרמא דגרמא הדין כמש"ל. וא"ת דזה דין

מיוחד במיתת ב"ד כדכתב המאירי בעניין דחפו לבור וסילק לסולם (סנ' ע"ז ע"ב ד"ה דחפו לבור) ז"ל אינו אלא גרמא ופטור ממיתת בית דין ואע"פ שבשני של קמא כ"ז ב' בענין הזורק כלים מראש הגג והיו תחתיהן כרים וכסתות וקדם אחר וסילקן כתבנו לדעת רוב פוסקים שהמסלק חייב כבר ביארנו שכל לענין ממון חייב מכח דינא דגרמי ע"כ. הנה כתבו התוס' (שם ע"ז ע"א ד"ה סוף חמה לבא) דלא רבי רחמנא מצמצם אלא במקום שהתחיל בו ההיזק כבר. וזה משמע בין לענין מיתת ב"ד בין לענין נזיקין. משמע דאף במקום דברי הזיקא, אלים גרמא לפטרו למזיק. ומן הסתם הוא הדין נמי לגבי היתרא דגרמא דגרמא.

סוף חמה לבא

ג) ואי קשיא לך מהאי דאמר רבא (סנ' ע"ו ע"ב) כפתו בחמה ומת בצינה ומת חייב סוף חמה לבא סוף צינה לבא פטור. וכתב המאירי (שם ע"ו ע"ב ד"ה כשם) לחייב בנזיקין, כגון שכפת בהמה במקום שסוף חמה לבא ומת מהחום, משום דינא דגרמי. ואף התוס' (סנ' שם ד"ה סוף) והרא"ש (ב"ק פ"ח ס"ג), ורבינו ירוחם (מישרים נ"א ח"ב) דפטרי אא"כ הביאו אותה בידים, אף הם יודו דאסור. הרי כאן נזק גרמא מחמת חימום השמש ואסור וכן לענין שנוי האקלים. אך אין דומה זה לנידון. כי הכא הנזק בא על ידי חימום גוף הבהמה. ובנ"ד אין הנזק אלא ע"י שינויים במזג האוויר הבאים מחמת חימום כדור הארץ כולו. ואין כאן ראייה ברורה לאסור.

ומכל הנ"ל נראה בעניין נסיעה באוטו ספק אם יש לאסור אף לשיטת הטור ולפי רש"י והרמב"ן והר"ן, ודאי אין לאסור. ולגבי טיסה, ואכילת בשר, והשקעות בבורסה, אף הטור מודי דאין לאסור מטעם גרמא בנזיקין.

חסרון השפעת היחיד הנכרת

זאת ועוד אחרת. כי הנה נזק שנוי האקלים נגרם ע"י אסיפת כמויות גדולות של גזי החממה המתאספים בשמי השמיים סביב כדור הארץ. ואין בתוספתו של איש אחד אפילו במשך כל חייו בכדי להשפיע על חום כדור הארץ וכ"ש לשנות את מזג האוויר. ורק ע"י הצטברות תוספתם של המוני בני אדם יש השפעה על חום כדור הארץ. זאת אומרת דמדובר במצב של זה וזה גורם. אך במצב רגיל דזה וזה גורם, אף אי ליכא במעשה כל אחד לעשות את הדבר כולו, יש במעשה כל אחד כמות נכרת. ובנ"ד אף כמות נכרת לגבי הכל ליתא.

חמירא סכנתא מאיסורא

ד) ולכן אמרתי אני בלבי דיש לעיין בהל' סכנה. כי חמירא סכנתא מאיסורא ושמא בעניין הזה ימצאו הלכות הדנות בגרמא דגרמא וזה וזה גורם כשמעשה היחיד כמעט ואינו ניכר. ואין כל ספק דשינוי האקלים הוי סכנה גדולה לכל באי עולם. כי לפי המומחים ששאלתי, עלולים למות בין שנת תש"צ לשנת תת"י (הוא 2030-2050 למניינם) לפחות חמשת מיליון איש מחמת שינוי האקלים. והסכנה חמורה ביותר בארץ קדשנו אשר שם מיעוט במים ויתור בחום אפילו קמעה עלולים לסכן את כל תושביה.

חיוב להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבותינו

ה) הנה כתב הרמב"ם בהל' רוש"נ פי"א ה"ד ז"ל כל מכשול שיש בו סכנת נפשות--מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר "הישמר לך ושמור נפשך". ואם לא הסיר, והניח המכשולים המביאין לידי סכנה--ביטל מצות עשה, ועבר על "לא תשים דמים" עכ"ל. וכתב הכסף משנה שם דהוא מדברי ר' נתן בב"ק ט"ו ע"ב ז"ל ובין כך ובין כך משמתנין ליה עד דמסלק הזיקא מדרבי נתן דתניא רבי נתן אומר מניין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו ת"ל לא תשים דמים בביתך ע"כ. ותמה על זה בעל מנ"ח (מצ' תקמ"ו סי' י"א) כי אין כאן אלא לאו, ומניין לרמב"ם דיש בזה אף עשה. ועוד הקשה המנ"ח, מדוע תלה הרמב"ם מצוה זו בפסוק דהשמר לך ולא במצות מעקה. כי הנה בסה"מ מ"ע קפ"ד אכן כתב הרמב"ם ז"ל היא שצונו להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבותינו, וזה שנבנה כותל סביב הגג וסביב הכורות והשיחין והדומה להם כדי שלא

יפול המסתכן מהם או בהם, וכן כל המקומות המסוכנין והרעועים כלם יבנו על סדר שיסור הרעוע והסכנה, והוא אמרו יתעלה ועשית מעקה לגגך ע"כ. ואמאי שינה ביד החזקה. ועוד הנה הפסוק דהשמר לך וגו' במעמד הר סיני מיירי והיכי אשמעינן שמירת הגוף מכאן. והוא הדין בפסוק השני ונשמרתם מאוד לנפשתיכים. ומדוע נטש הרמב"ם מעקה שבפשוט עוסקת בעניין סכנה וסמך על השמר לך דמיירי בעניינים העומדים ברומו של עולם.

ותירץ במנ"ח שם ז"ל ואפשר דיצא להר"מ דגם בשאר ממשולים איכא עשה אף דבדברי ר"נ ליכא אלא ל"ת מהש"ס דב"ק צ"א שורי הרגת אתה אמרת לי להורגו וכו' ומוקי ליה בשור העומד להריגה ואילן העומד לקציצה עי' ברש"י וברא"ש היינו דהם מזיקים וכו' ומאי קא תבע ליה דאמר אנא בעינא למיעבד מצוה כדתניא וכו' וחייבו ר"נ וכו' והנה שר מצוה אינו רק בעשה דמוטל על הבעלים לעשות וז"ל הר"מ פ"ז מה' חובל, שור שהיה עומד להריגה מפני שמזיק את הבריות ואילן וכו' וקדם אחר ושחט שור זה שלא מדעת בעלים חייב לשלם לו וכו' שהרי הפקיען מלעשות מצוה וכו' עכ"ל מנ"ח. והלכה זו נפסקה בש"ע חו"מ שפ"ב ס"א וכתב הש"ך שם (סק"א) ז"ל הלא גם זה מצות עשה הוא. וכתב עוד במנ"ח ז"ל אם כן אם נימא כר"נ דבכלב רע אינו עובר אלא בל"ת אם כן אמאי בשור זה המזיק חייבים לשלם לבעלים אלא ע"כ איכא עשה ג"כ והפקיעו מהמצוה ועשה זו לא היה יכול הר"מ לכלול בעשיית מעקה כי בספרי מרבינן קצת דברים ומאי דלא מרבינן אינו בכלל ע"כ מצא עשה אחרת רק וכו' הכלל על כל פנים מוכח מהגמרא זו דבכל הממשולות איכא עשה ג"כ חוץ הל"ת ע"כ.

חובה על הציבור

(ו) ובש"ע (חו"מ תכ"ז ס"ח) פסק כדברי הרמב"ם הנ"ל. וכתב על עניין זה הגרי"פ פערלא בפירושו לספר המצוות לרס"ג (ח"ב, לאוין נ"ג נ"ד נ"ה, עמ' נ"ד ע"ב) ז"ל אבל ברה"ר החובה מוטלת על הצבור והב"ד כולם יחד ולא עליו לבדו והיינו דקתני בספרי (תצא פיסקא רכ"ט) ומייתי לה בב"ק (פרק הפרה נ"א ע"א) ממנו ולא בתוכו. שאם הי' רשות הרבים גבוהה ממנו עשרה טפחים ונפל ממנו לתוכו פטור עיי"ש. כלומר פטור הוא משום שאין המכשול שלו אלא של כל הצבור. אבל ודאי חובה על הצבור לעשות מעקה לרה"ר כדי להסיר המכשול. ואם לאו הם עוברים בעשה ול"ת ע"כ. ונראה מתחלת דבריו דכל סכנה במשמע כי דבריו מבוססים על דברי הרמב"ם בסה"מ הנ"ל ועל דבריו שם בלאוין רצ"ח ז"ל הזהירנו מהניה המוקשים והמכשולים בארצנו ובבתינו כדי שלא ימותו בהם בני אדם ע"כ. ואף שאפשר לומר שמדובר פה רק במכשולים מוגבלים, יותר נראה דמדובר בכל הסכנות כמשדייק הרמב"ם בעשין קפ"ד הנ"ל ז"ל היא שצונו להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבותינו. ומדברי הגרי"פ הנ"ל נראה שעל סכנות בר"ה יש מצוה לא רק על בעלי הנזק אלא אף על כל הציבור והב"ד.

וממה דנקט הגרי"פ ז"ל גם לשון ציבור וגם לשון ב"ד, משמע דאם ב"ד מתעלמים מסכנה בר"ה, עדיין יש חובה על כל יחיד ויחיד בציבור לתקן את רה"ר. וזה מפורש מהמשך דבריו שם ז"ל ממילא מבוואר דכל נתינת מכשול בידים להכשיל בן אדם עובר בעשה ול"ת דועשית מעקה ולא תשים דמים. דאם רמיא עליו חובה להסיר כל מכשול אע"פ שלא הוא עשאו כ"ש שהוא מוזהר שלא לעשותן בידים ע"כ. ונראה מכאן דכל יחיד ויחיד חייב להסיר את מכשולי ר"ה. ואף שכתב הגא' בהמשך הדברים ז"ל דחופר בור ברשות הרבים עובר בל"ת דאורייתא דכתיב לא תשים דמים בביתך דאע"ג דלכסות בור ברה"ר שלא עשאו הוא לאו עלי' דידי' רמיא אלא על כל בני העיר ע"כ. נראה דפירוש דבריו הוא שלא עליה דידיה גרידא רמיא אלא עליו ועל כל בני העיר. וכן פסק הגא' דבר אברהם הל' למעשה (ח"א סל"ז ענף א' ד"ה ומברייתא) ז"ל כשהיתה רה"ר גבוה מגגו וא"כ יפול הנופל מרה"ר חל חיוב המעקה על בני רה"ר ולא על בעל הגג שאין לנו מקום לחייבו מצד הנפילה ממנו אלא מצד שההזק יהי' בתוכו עי"ש. ואף גא' הגאונים מרן החז"א (הל' רוש"ן פי"א ה"ב, ג', וד' ד"ה והנה עי"ש ובעוד כמה מקומות בכתבי הגא' ז"ל) אף שחלק על ראיותיו של הגרי"פ הודה בכך שבור ברשות הרבים, חובה על הציבור לכסותו עי"ש.

והעיר לי הג' ר' דניאל אייזנברג, דאף בגמ' איתא מקור לחובת הציבור להסיר סכנות ומכשולים. כי הנה תניא במו"ק (ה' ע"א) ז"ל יוצאין לקוויץ את הדרכים ולתקן את הרחובות ואת האסטרטאות ולמוד את המקואות וכל מקוה שאין בו ארבעים סאה מרגלין לתוכו ארבעים סאה יאומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו תלמוד לומר והיה עליך דמים ע"כ. (ולאחר שכתבתי את הדברי הללו נזכרתי שאף הגא' ר' מיכל טיקוצ'נסקי הביאה ברייתא זו בתגובתה על דברי הנ"ל). והובא ברי"ף (ב' ע"א) וברא"ש (פ"א ס"ז) ופי' שם הנמ"י ומנין שאם לא יצאו ב"ד שבעיר לתקן ולקוויץ והוזק בהן אדם ומת שמעלה עליהם כאילו שפכו הב"ד הדם ההוא ת"ל והיה וכו' דכתיב לעיל ולא ישפך דם נקי ע"כ. משמע מכאן דחובת הציבור להסיר מכשולים בר"ה. אולם סיפא דהברייתא ומנין וכו' נשמט בדברי הרמב"ם (הל' שבי"ט פ"ז ה"י) ובטוש"ע (או"ח תקמ"ד ס"א). ונראה דשם העניין הוא היתר עשיית צרכי הרבים בחוה"מ וא"א ללמוד משם לגבי חובת הציבור. ואף בב"י שם לא נאמר מידי בענין זה. ומ"מ נ"ל דמאחר דנפסק להלכה ברי"ף וברא"ש ובנמ"י ולית מאן דפליג אף ברמב"ם ובטוש"ע יש לסמוך על זה.

והעיר על עניין זה דחובת הציבור ת"ח גדול אחד דשמה ליכא חיוב על הציבור עד דאיכא הוראת ב"ד לכך כדכ' רש"י ז"ל בעניין מרחיקין את האילן מן העיר (ב"ב כ"ד ע"ב) ז"ל הגמ' אם האילן קדם קוצץ ונותן דמים ולימא להו הבו לי ברישא דמי והדר איקוץ אמר רב כהנא קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קריא ע"כ. ופירש רש"י ז"ל (ד"ה לא חמימא כו') אם באת להמתין עד מתן מעות יעמוד זה לאורך ימים בני העיר סומכין זה על זה ובעל האילן רוצה בכך לפיכך יקוץ ואחרי כן יגבה מעותיו מהן בב"ד ע"כ. משמע לכאורה דבהוראת בית דין תליא מילתא. וכן פסק הסמ"ע (חו"מ תכ"ז סק"ז) בעניין אם היה רה"ר גבוה מגגו י' טפחים וז"ל דכיון דבני ר"ה קדירא דבי שותפי נינהו פשיטא דאין עליהן לעשות מעקה לרה"ר עכ"ל. ש"מ דמטעם קידרא דבי שותפי פטור הציבור עד דאיכא הוראת ב"ד.

אולם דברי הרמב"ם לא משמע הכי בפה"מ שם. וז"ל (ע"פ תרגומו המעולה דהג' ר' יוסף קאפח) ואמרו אם אילן קודם קוצץ ונותן דמים כלומר קוצצו כל מי שקצץ מאנשי העיר ואחר כך מקבץ דמיו מאנשי העיר ומשלם לבעל האילן עכ"ל. ואין כאן כל אזכרה להוראת ב"ד. וכן כתב הרמב"ן בחידושו שם ז"ל דכיון דאילן קדם בדין הוא שלא יקוץ אלא שכופין אותן לקוץ ויטול דמים נמצא כמוכרו להם ע"כ. ולפ"ז אף לפירש"י דיגבה מעותיו מהן בב"ד החובה חלה על הציבור מרגע מכירת העץ כביכול כלומר ברגע הקציצה והטעם דפנה לב"ד הוא שיכוף ב"ד את בני העיר לשלם את חובתם החלה עליהם מכבר.

וכתב המאירי שם בברור דקידרא דבי שותפי לאו פטור על הציבור היא אלא ביאור היא איזה קושי איכא בגביית הכסף מבני העיר. וז"ל ואין צריכין ליתן הדמים תחלה שאילו כן יבאו לידי פשיעה מתוך שכל אחד מתרשל מליטן ובעל האילן שותק לפיכך קוצץ תחלה ואח"כ יהא בעל האילן זריז לבקש מעותיו ע"כ. כלומר קידרא דבי שותפי פשיעה היא ורשלנות ע"י בני העיר ולא פטור בדין. וכעין זה כתבו הר"י מיג"ש והרמ"ה שם וכן נמי נראה משמעות הסוגיא הפשוטה ואף את רש"י אפשר לפרש כן. וכן פסק בערוה"ש נגד הסמ"ע בעניין ממנו ולא בתוכו כנ"ל (חו"מ תכ"ז ס"ק ד') וז"ל אם היתה רה"ר גבוה מגגו אינו זקוק לעשות מעקה לגגו ושיהיה גבוה מרה"ר י' טפחים כדי שבני רה"ר לא יפלו לתוך גגו ואם יש חשש נפילה יתקנוה בני רה"ר או ממוני העיר ואע"ג דקדירא דבי שותפי כל אחד יסמוך על חבירו ולא יעשו כלל מ"מ עליו אין החיוב מוטל דהתורה פטרתו ע"כ. וברור מכאן דקידרא דבי שותפי אינו זכות ופטור על הרבים אלא כנוי גנאי לרבים דמתרשלים ופושעים ואינם מסירים את הסכנות כראוי. ואף א"ת דאין כאן חיוב מפורש על הרבים, יש כאן דחייה ברורה לדברי הסמ"ע וקיום לפסיקת הגר"פ והדבר אברהם והחז"א. יוצא לדינא דיש חיוב לא רק על הציבור בכלל אלא על כל יחיד ויחיד בציבור להסיר את הסכנות כדברי הרמב"ם הנ"ל. וא"כ בנ"ד אכן יש חובה על הציבור בכלל ועל כל יחיד ויחיד בפרט לפעול להסיר את סכנת שנוי האקלים. ואם לא עשו כן, ביטלו מצות עשה, ועברו על "לא תשים דמים" כדברי הרמב"ם הנ"ל.

גרמא דגרמא וחסרון השפעה נכרת בדין סכנה

ז) וכשהרצתי את הדברים הנ"ל לפני קבוצת רבנים המבקרים בשיבתנו הקדושה מארץ הקודש קמו כמה מהם וצווחו ככרוכיא דדברי הרמב"ם הנ"ל ודברי הגרי"פ פערלא הנ"ל מוסבות על היזק ישיר, דומיא דמעקה, ולא על היזק דגרמא. והשבתי להם דמדברי הרמב"ם משמע כל ממשול שיש בו סכנת נפשות ולא חילק. אך מ"מ יש לעיין אי איכא ראייה דיש לחשוש לסכנה דאתי ע"י גרמא דגרמא. ועוד, מאי אסיקנא לגבי חסרון השפעת היחיד הנכרת הנ"ל?

ואכן רוב דיני סכנה שברמב"ם הל' רוש"נ פ"א ובטוש"ע יו"ד קט"ז אינם עסוקים אלא בנזק ישיר. ואף אלה הדנים בגרמא, כגון ברמב"ם שם הל' ט"ו ובטור שם בעניין זריקת מים מגולים לרה"ר, אין זה אלא גרמא אחת ע"י אדם אחד ואין זה דומה לנדוננו. והוא הדין במכירת עששיות של ברזל הינדואה לגוי (שם פ"ב הי"ב ובטוש"ע ע"י להלן). אך העיר הב"י על דברי הטור שם (ד"ה עוד יש דברים) ז"ל וכן אסור להתייחד עם הכותים ולהתלוות עמהם בדרך ולהסתפר מהם ולהתרפאות מהם ולמכור להם כלי זיין וכתבו רבינו מסימן קנ"א עד סימן קנ"ז עכ"ד. וכן כתב רבינו הרמ"א בד"מ שם ס"ק ב' ז"ל וע"ל מסימן קנ"א עד סימן קנ"ו עוד דברים האסורים משום סכנה ע"כ. ואכן בסי' קנ"א כתב הטור ז"ל אין מוכרין להם כל דבר שיש בו נזק לרבים כגון דובים ואריות ולא שום כלי זיין ולא סדן וכבלים וקולרין ושלשלאות של ברזל ואפילו עשת של ברזל שראוי לרדד ולעשות ממנו כלי זיין אסור ולא משחזיזין להם כלי זיין ולא בונים להם מקום שדנין בו בני אדם ע"כ. וכן פסק בשולחן ערוך שם ס"ה. ולפמ"ש הב"י והרב לעיל נראה דכל הני אסורים מטעם סכנה.

מקור דין זה הוא משנה בפ"ק דע"ז (ט"ז.) ז"ל אין מוכרין להן דובים ואריות, ולא כל דבר שיש בו נזקה לרבים. אין בונין עימהן בסילקי, וגרדון, אסטדיא, ובימה ע"כ. ופרש"י בסילקי וגרדון ובימה כולם מקומות לדון שם ב"א. אולם, הרמב"ם בפה"מ שם פירש ז"ל ובסילקי וגרדון ואיסטדא ובימה הן כולן מיני במות ומצבות, ייעשו לרומם עבודה זרה ובעבורה ע"כ. ובהל' רוש"נ פ"ב הי"ב הובא משנתינו ללא אזכור מקום שדנים בו בני אדם. והטוש"ע פסקו כרש"י.

גרמא דגרמא וחסרון השפעה נכרת בבנין בית משפט לגוי

ח) והנה בנין מקום שדנים שם בני אדם, אין זה מלאכת אדם אחד אלא צוות שלם. והשפעת כל פועל ופועל אינו ניכר בבנין גדול כזה. ועי' ירו' ע"ז פ"א ה"ז ז"ל דהוא חייד כל הדא כיפתא. ופי' הפנ"מ שם (ד"ז ע"א ד"ה דהא חייד) ז"ל שהרי הוא כמייד ומתקן כל אותה כיפה ע"כ. וכ"ף הדמיון מרמז דאף דאין השפעתו ניכר באופן פרטי, השתתפותו בעבודה חשיבא כאילו בנה את כל הכיפה. ואף שמדובר בכיפה להעלות ע"ז, אין לחלק בין זה למקום שדנים בו בני אדם. ותלמודא דידן לא פסק כן לענין הכיפה, אך אין רמז דאין לפרש כן את תחילת המשנה. ואף מלשון המשנה משמע כן דתנן אין בונין עימהן ע"כ וכן גרס הרמב"ם בהל' ע"ז (פ"ט הי"א) ז"ל ואסור לבנות עם הגויים, כיפה ע"כ. ואף דבטוש"ע גורסים אין בונים להם י"ל דבימהם לא בנו יהודים וגויים יחד, אך יש להניח שלא בנה יהודי אחד את כל בית המשפט לבדו, אלא צוות יהודים בנו אותו יחד בשביל העכו"ם.

והנזק הנגרם ע"י בנין בית משפט היינו גרמא דגרמא ג' וד' פעמים. כי אין בבנין לבדו נזק כלל. אלא מביאים שם בן אדם לדון אותו. ואף אז לית היזק עד שידונו אותו למוות ועד שיוציאו אותו למקום ההריגה ורק אז הורגים אותו. ומעין זה מצינו ביר' שם ז"ל היושב באיצטדין הרי זה שופך דמים עכ"ל (והיא ברייתא בתוספתא ע"ז פ"ב ה"ז). ואי הוה דטעם הדבר משום מושב לצים כדלעיל מיניה, הוה ליה למימר כן בפירוש. ואין לומר ששפיכות דמים הנזכר כאן הוא כעין גוזמא כגון כל המלביץ פני חבירו ברבים כאילו שופך דמים או כל שלא דבר עם חברו שלשה ימים משום איבה הרי זה שופך דמים. כי במקרים אלו אין כל קשר לשפיכות דמים ממש, אך היושב באיצטדיון, הרי בנוכחותו (ושמא בתשלום) הוא תומך בשפיכות דמים ממש. כי הרי אלמלא

הצופים באצטדיון, לא היה נשפך שם דם. ואף כאן, גרמא דגרמא הוא ג' וד' פעמים כי רבה הדרך מישיבה באצטדיון לשפיכות הדמים. ואף כאן השפעת היחיד אינו ניכר כי הרי אין בנוכחותו או העלמו של אדם אחד בכדי לגרום או למנוע שפיכות הדמים שבאצטדיון. ואעפ"כ, אין ספק דאסור. אמנם, לא פסק תלמודא דידן כדברי הירושלמי, ולא הובא דין זה לידי פסק הלכה בכתבי הפוסקים, אך משמע מכאן דבניית בית משפט דומיא דזה דמיררי ביה רבותינו פה ולא באתרא אחרינא.

וא"כ הא לך מכשול וסכנה דאין ניזקו רק ע"י גרמא דגרמא ואף אין בהיזק אדם אחד היזק ניכרת. אדרבא, לא בא ההיזק אלא על ידי השתתפות ההמונים. וא"ת שלדעת רש"י והרמ"ה (המובא בשיטת הקדמונים) דהבניין עצמו הוא הכלי הממית. כי כתבו דהבסילקי והבימה שניהם בניינים גבוהים אשר מפילים משם את הנדון בסוף הדין ומת. ואף הרא"ה שם (ד"ה אין בונין) כתב שדנים בהם דיני נפשות והורגים בהם ע"כ. הנה לגבי בימה, העיר לי מו"ר הגה"ח ר' יששכר ק"ץ שליט"א דאין הכי נמי, לפי פרש"י, הבימה הוא מקום ההריגה ותו לא ולית ביה גרמא דגרמא. אך לעניין הבסילקי י"ל דעל כל פנים בניית הבניין היא עדיין גרמא דגרמא כי מי יאמר שידונו שם ישראל, ומי יאמר שידונו אותו למיתה. ועוד י"ל דאף לפי רש"י, הגרדום הוא רק מקום לדון ולא להריגה דאל"כ הל"ל כן בהדיא כבסילקי ובימה. וכן פירש הריטב"א שם בחידושו (ד"ה אין בונין) בכולהו ע"ש.

והעיר לי מו"ר ה"ה ר' אריה קלפר דמפשטות דברי רש"י (ד"ה בימה) ז"ל כדי שלא יתפש ישראל שם משמע דאיסור זה מסיר את הנזק לגמרי. וכן כתב ר' יונתן מלוניל (ע"ז ט"ז ע"א) ז"ל ואם לא היה להם מקום מזומן לדון אפשר דמיתרמי הצלה לישראל הנתפש שם עכ"ל. וזה מובא בשיטת הקדמונים בשם הנמ"י. ודרשתי וחקרתי היטב בדברי הראשונים והאחרונים ולא מצאתי מי שפירש את דברי רש"י אחרת מזה. וא"כ לא דמי זה לנ"ד. כי אף אם אדם אחד נמנע מלטוס במטוס או מלהשקיע כסף בחברות הנפט בבורסה, אין בזה כדאי להסיר את הנזק לגמרי, כי יש עוד הרבה אנשים שממשיכים לעשות כן ועולם כמנהגו נוהג. ואף אם כל היהודים שומרי התורה יעשו כן, אף זה לא יספיק להסיר את הנזק לגמרי. כלומר, אין בניית בית משפט לגוי דוגמת סכנה ומכשול הדומה לנדוננו, כי לכאורה, אותו אפשר להסיר לגמרי ע"י סרוב לבנות. ובנ"ד מניעת היהודים מלהשתתף בתופעה בלבד לא תסיר את הסכנה כמ"ש.

אך כמה תשובות בדבר. כי פירוש זה קשה מאוד מצד הסברה. כי אם יהודי אחד, ואף כפר שלם ואף עיר שלם של יהודים יסרבו להשתתף בבניית בניין עבור מלכות הרומית הרשעה היעלה על הדעת דע"ז תתבטל הבניין? הרי יש עוד בונים שאינם יהודים שימשיכו את העבודה ויבנו את בית המשפט הנ"ל. וכן משמע מדברי המשנה דאין בונין עמהם. משמע דיש בונים אחרים אינם יהודים המשתתפים בבנייה. ואף בתקופת רש"י וכי סליק אדעתיה דאי סירבו היהודים לבנות בניין עבור המלכות, הבנייה תפסק ע"ז?

עוד י"ל דבדברי הטור והשו"ע נרא' דבניין בית המשפט דומיא דמכירת זיין וכלי זיין. וליכא למימר דאי לא זבן גוי זיין וכלי זיין מישראל לא יזבן באתרא אחרינא. וכן בסדן ושרשלאות ועשת של ברזל. וכן כתב המאירי (ע"ז ט"ז ע"א) ז"ל כל דבר שיש בו נזק לרבים כגון כלי מלחמה וכו' וכיוצא בהם שלא לעזור המשחיתים בארץ עכ"ל. הוי אומר דטעם האיסור דלא לעזור למשחיתים ואין עניינו להסיר את הנזק לגמרי.

ועוד י"ל דאף בדברי הר"י מלוניל מדובר רק בשיהוי נזק גרידא ולא דסליק לגמרי. ושמא משמע כן ממה שכתב דאם לא היה להם מקום מזומן לדון אפשר דמיתרמי הצלה לישראל הנתפש שם עכ"ל. והנה דבר תימא זה. כי לא חסר לגויים מקומות לדון. אלא י"ל דחסר להם מקום מזומן באתרא הדין. וצריכין להוביל את היהודי למקום אחר לדונו התם וביני ביני שמא יתרמי ליה ריוח והצלה מן השמים. וא"כ ה"ה בשיהוי בנייה. כלו' דאם אין למלכות מספיק בונים במקום מסויים כי היהודים סירבו לבנות, שמא ימשך תקופת הבניין ויחסר להו מקום מזומן לדון למשך אותה התקופה. וביני ביני, רווח והצלה יעמוד ליהודים הנתפסים ממקום

אחר. וא"כ אכן דמי בניית בית המשפט לנ"ד. כי אם ב"א יחידים ממעטים בשחרור גזי החממה, שמא אית בזה שיהוי הנזק כל שהוא ורווח והצלה יבוא מן השמים לכל באי עולם.

ואף אם נאמר דכוונת רש"י להסרת הנזק לגמרי, י"ל דהוא על פי הכוונה ולא על פי המציאות. כי אין מצב דאדם אחד או כפר אחד או אפילו עיר אחד יצליחו למנוע מן המלכות להוציא רצונה לפועל כמש"ל. וא"כ הכא נמי דומה זה לנדוננו. כי אין ספק דכוונת כל אדם הממעט בשחרור הגזים הנ"ל להסיר את הנזק לגמרי. אלא דלא תלי ביה אלא בכחות גדולות הימנו.

שמא כל הדין משום לפנ"ע הוא

ט) הנה עד עתה הנחנו כדעת רש"י הנ"ל דטעם האיסור הוא חשש לנזק הרבים זאת אומרת סכנה. וכן כתב הרמב"ן בספר מלחמות ה' (ע"ז ד' ע"ב ד"ה אמר הכותב) ז"ל שלא התירו למכור לפרסאים אלא כלי זיין שהיתה גזירה בהם משום חשש הניזק עכ"ל. וכן כתב הר"ן עהרי"ף (ע"ז ה' ע"א ד"ה סדן) ז"ל לפי שהן חובשין בבית האסורין שלא כדין וכל כלים העשויים לענין זה אסור למכור להם עכ"ל. ומן הסתם אף שיטת הטוש"ע כן דאין מזכירים טעם אחר שם. וגם ראינו בב"י הנ"ל (יו"ד קט"ז ד"ה יש דברים) והרמ"א בד"מ (שם ס"ק ב') דכתבו דדין זה משום סכנה.

אולם, כתב הר"י מלוניל (ע"ז ט"ז ע"א ד"ה אין מוכרין) להדיא דטעם משנתנו הוא משום לפני עור ז"ל אין מוכרין להם דובים ואריות וכו'. לפי שסתם גויים חשודים על שפיכות דמים והיא אחת משבע מצות שנצטוו עליהן בני נח, וקא עבר ולפני עור לא תתן מכשול עכ"ל. ואף בדברי הריטב"א נראה כן (ע"ז ט"ז ע"א ד"ה והאידינא ע"ש). וכן משמע קצת בדברי הרמב"ם (הל' רוש"ן פי"ב הי"ד) ז"ל כל שאסור למכור לגוי--אסור למכרו לישראל שהוא ליסטס, מפני שנמצא מחזק ידי עובר עבירה ומכשילו. וכן כל המכשיל עיוור בדבר, והשיאו עצה שאינה הוגנת, או שחזק ידי עוברי עבירה שהוא עיוור ואינו רואה דרך האמת מפני תאוות ליבו--הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר ולפני עיוור, לא תיתן מכשול ע"כ.

וכתבו התוס' (ע"ז ט"ו ע"ב ד"ה לעובד) ז"ל ובמסקנא מסקינן דאסור למזבן לישראל חשוד וא"ת מאי שנא מלפני דלפני דלעיל (דף יד.) וי"ל דהתם מיירי בעובד כוכבים שאינו מוזהר על לפני עור לפיכך אין אנו חוששין אם העובד כוכבים ימכור לחבירו אבל הכא דמיירי בישראל החשוד אנו מוזהרין שלא יבא שום ישראל לדיי תקלה על ידינו עכ"ל. ומכאן נראה דלדעת התוס', טעם איסור המכירה מיהת אינה אלא משום לפני עור, ולא משום חשש נזק. ואע"פ שמחלוקת אביי ורבה אינה רק על מכירת חמור מסקנא דמילתא באה על ידי הברייתא האוסרת למכור זיין וכלי זיין לעכו"ם. ואי טעמא דברייתא הוא משום חשש נזק, הוה ליה למימר מי דמי התם משום נזק דרבים, הכא משום לפני דלפני. ואי בניית בית משפט לגוי דומיא דמכירת כלי זיין לגוי כמש"ל שמא י"ל דאף איסור זה משום לפני עיוור. וא"כ לית כאן ראייה לסכנה הדומה לנדוננו.

אך יש לפקפק בשיטת התוס' מעיקרא דדינא. כי מנ"ל דמכירת חמור לישראל החשוד למכור לעכו"ם הוא לפני דלפני. הרי ברור ממהלך הגמ' שם בדף ט"ו ע"א דאיסור מכירת בהמה גסה לגוי הוא גזירה משום שאלה ומשום שכירות ומשום נסיוני. ומפורש בגמ' דאין חוששין בגוי לא על הרביעה ולא על כל איסורא אחרינא ע"ש. והא ראייה מהמשך הדברים שם ז"ל רב אדא שרא לזבוני חמרא אידא דספסירא אי משום נסיוני הא לא ידעה לקליה דאזלא מחמתיה ואי משום שאלה ושכירות כיון דלא דידיה היא לא מושיל ולא מוגר ועוד משום דלא ניגלי ביה מומא ע"כ. ואי איכא חשש דלפני עיוור היאך התיר רב אדא למכור לגויים אידא דספסירא? הנה אף דלית הכא חשש לא לשאלה ולא לשכירה ולא לנסיוני הא לפני עור איכא. וכן כתב הראב"ד בפירושו לע"ז (ט"ו ע"ב ד"ה רבא) ז"ל אית דפי' [רש] ליש' [ראל] דלאו לפני דלפני אלא לפני עור ממש דהא ישראל מצווה על שביתת בהמתו בשבת ואיכא למגזר משום נסיוני עכ"ל. ומכאן נראה דטעם האיסור במכירת בהמה לישראל החשוד למכור לנכרי הוא איסור לפני עיוור פעם אחת משום גזירה דשאלה ושכירה ונסיוני ולא לפני דלפני. וא"כ אף למכור זיין וכלי זיין לישראל החשוד למכור לגוי

אינו לפני דלפני אלא לפני עור ממש כדכתב הראב"ד. כי אין איסור לגוי להחזיק בכלי זיין או בשרשראות או לבנות מקום לדון שם בני אדם (אדרבא, מצוות דינים מז' מצוות דבני נח קעביד). ורק לישראל אסור למכור להם כלי זיין ולבנות עמהם בתי משפט מטעם הסכנה שמא על ידי כן יבוא תקלה לישראל. וכן כתב רש"י דט"ו ע"ב ד"ה שלשלאות ז"ל וכל הנך משום דלא לזיקו בהו ישראל ושם ט"ז ע"א ד"ה בימה ז"ל ובכל אלה יש נזק לרבים וכדי שלא יתפש ישראל שם אסור לבנות עמהם ע"כ. וכתב הר"ן עהרי"ף שם (ה' ע"א ד"ה סדן) ז"ל לפי שהן חובשין בבית האסורין שלא כדין וכל כלים העשויים לענין זה אסור למכור להם עכ"ל. ואמנם אפשר לומר דלחבוש אדם בבית האסורין שלא כדין הוא ביטול מ"ע דדינים מז' מצוות ב"נ ולכן למכור להם כלים לכך הוי לפני עור אך יותר נראה שחושש הר"ן מן הנזק שיעשו הגויים ולא על האיסור שעוברים עליה העכו"ם.

עוד יש להביא ראיה מדברי הגמ' שם ט"ז ע"א ז"ל והאידינא דקא מזבנינן א"ר אשי לפרסאי דמגנו עילוון ע"כ. משמע שאם אין הגויים חשודים בשפיכות דמים כלפי ישראל, אף אם עוד חשודים הם אחד כלפי השני, א"כ מותר למכור להם כלי זיין. והנה איסור שפיכות דמים דז' מצוות בני נח אינו כלפי ישראל בלבד אלא כלפי כל אדם. ואילו היה בזה לפני עור הוה ליה לאסור אף האידינא דמגני עלייהו מחשש שיהרגו בכלי הזיין עכו"ם אחריו. אלא נראה דאין כאן איסור לפני עור אלא חשש נזק. וכן פירש הרמב"ן בספר מלחמות הנ"ל.

לפני ע' אליבא דהרמב"ם

(י) ואף בשיטת הרמב"ם יש לדון. כי לא הזכיר הרמב"ם איסור לפני עור לא בעניין מכירת כלי זיין לגוי ואף לא בעניין מכירה לישראל החשוד למכור לגוי אלא רק בעניין ליסטיס ישראל. והוא יהודי גמור העובר על מצוות התורה וגזול ומזיק את הבריות. ואף בגמ' שם (ט"ו ע"ב) מחלקין בין ליסטיס לגוי וז"ל א"ר דימי בר אבא כדרך שאסור למכור לעובד כוכבים אסור למכור ללסטיס ישראל ה"ד אי דחשיד דקטיל פשיטא היינו עובד כוכבים ואי דלא קטיל אמאי לא לעולם דלא קטיל והב"ע במשמוטא דזימנין דעביד לאצולי נפשיה ע"כ. ופרש"י ז"ל לסטים השומט ממון מיד בעליו ונמלט והולך וכשרודפין אחריו נלחם ומציל עצמו ומאבד זה את ממונו. ומכאן משמע בפירוש דאין החשש שפיכות דמים אלא שמכירת כלי הזיין יאפשר לליסטיס להמלט מרודפיו ולהמשיך ללסטיס את הבריות. ולפי דעת הרמב"ם, זה מטעם דלפ"ע. אך ליסטיס דחשיד דקטיל כ"ע מודו דלא משום לפני עור דגזל אסור למכור לו אלא מחשד דשפיכות דמים. ויש להניח דלא בהא מיירי הרמב"ם כי כבר פירשו בגמ' דהיינו עכו"ם.

אלא דלדעת הר"ן עהרי"ף שם (ע"ז ה' ע"א ד"ה כך אסור), טעמא דאין מוכרים לליסטיס הוא דחיישנן לשפיכות דמים ממש וז"ל אע"פ שאינו רוצח ידוע כיון שהוא ליסטיס עשוי הוא להרוג שלא כדין כדי שלא יתפשוהו ויעמידוהו בדין ע"כ. ולפי זה נראה דאף ליסטיס שאין כוונתו לרצוח מ"מ יש לחשוד שיהרוג כדי שלא יתפסו אותו וכן הדעת נוטה. ולפי זה י"ל דכמו שאסור למכור לגוי כלי זיין מחמת חשד שפיכות דמים כך אסור למכור לליסטיס ישראל מאותו טעם. ואין בין זה לזה אלא כוונה בלבד. והוה אמינא דגבי הליסטיס מאחר שאין ברצונו להרוג אלא רק ללסטיס בלבד, שמא אין איסור למכור לו קמ"ל דאסור דפעמים הורג את רודפיו בהגנה עצמית. ואם מכירה לליסטיס אסורה מטעם לפני עור, יש להניח שאף מכירה לגוי אסור מהאי טעמא. ואף הר"י מלוניל (ע"ז ט"ז ע"א) והריטב"א הנ"ל כתבו בהדיא דטעמא דכל הני איסורי משום לפני עיוור.

י"א) אולם, יש תימא בשיטה זו. כי איך יתכן דהאיסור היחיד למכור כלי זיין לליסטיס ההורג את הנפש הוא לפני עיוור. הרי יש בזה סכנה לרבים כדכתב הר"י מלוניל שם בטעם השני ז"ל אי נמי, דקא גרים קטלא לישראל חבריה, וכת' לא תעמוד על דם רעיק, וכ"ש למעבד גרמא ע"כ. וי"ל דאיכא לפרושי לאיסורא דלפני עיוור בב' דרכים. הראשונה היא דעל ידי הכשלת אדם בדבר שאינו הוגן, גרמת לו נזק שיענש על כך, הן בידי אדם הן בידי שמים, ולפיכך אסור. והוא כמשיא לו עצה רעה. ולפי זה, אין כל קשר בין המכשיל לתוצאות העבירה אלא רק לנזק דנכשל. וכעין זה מצאתי באחיעזר ח"ג סי' ס"ה ז"ל לפ"ע כפשוטו שנותן מכשול או משיא לו עצה שאינה הוגנת ע"כ וזה אף במצוות שהכשיל אותו בהם כמ"ש החת"ס (שו"ת חס"ם ח"ה סי' ר"ב) ז"ל הא

קרא לא נאמר אלא מי שהוא עיור בשום דבר לא יתן מכשול לפניו בעצה רעה ובכלל זה היועצו לעבור עבירה. וא"כ וכי היועץ לכהן לטמא למתים ומכשילו בדבר לא גרע מעצה רעה במילי דעלמא ואין מקום בראש לסבול זה עכ"ל.

והדרך השנייה היא דבהכשלת אדם בעבירה, הוא גורם לעבירה להעשות ולכן אסור. וכע"ז מצאתי בדברי הגר"א וסרמן בחידושו לפסחים (קוב"ש אות צ"ה) ז"ל וצ"ל דלענין להאכיל דבר האסור שקפידת התורה היתה שלא יעשה איסור ע"י ישראל וה"נ במושיט אבמה"ח לנכרי נעשה איסור ע"י המושיט. וכעין זה כתב הגרמ"פ זצ"ל (אג"מ יו"ד א' סי' ג' ושם או"ח ה' סי' י"ג אות ט') ז"ל ומכשיל באיסור הוא מדין בין אדם למקום שאסור לעשות מכשול דחטא בעולם ע"כ. ולפ"ז, האיסור למכור כלי זיין לליסטיס ישראל הוא מטעם חטא לא תעמוד על דם רעיד כדאמר הר"י מלוניל ולא מטעם נזק שיגרור לליסטיס. ויש לחלק בין דעת האג"מ לקוב"ש. כי לדברי הקוב"ש נראה דקפידת התורה היא על השתתפות יהודי בעבירה. ומשמע מכאן דהאיסור הוא כעין חצי שיעור של העבירה עצמה. וכן הוא אומר ז"ל במושיט אבמה"ח לנכרי נעשה איסור ע"י המושיט ע"כ. ז"א דבהושטת אבר מן החי לגוי, אף היהודי עובר במידה מועטת על אכילת אבר מן החי. ולגרמ"פ נראה דהושטת האיסור היא איסור נפרד בין אדם למקום שאין לו קשר לאיסור שעשה האחר.

ואין לומר דבין לקוב"ש בין לאג"מ לא נזהר המכשיל אלא על המעשה ולא על תוצאת העבירה. כי לדעת הקוב"ש המכשיל עובר על גוף עבירת הנכשל בכעין חצי שיעור. וא"כ כשם שהנכשל נזהר על תוצאות העבירה, אף המכשיל נזהר כן. ואף בדעת האג"מ י"ל דבאיסורים שבין אדם לחבירו וודאי אין לחלק בין מעשה האיסור לבין תוצאותיו. כי באיסורים בין אדם לחבירו א"א לומר דרצון ה' באיסורו הוא למנוע את המעשה בגברא בלבד ואין לו כל עניין בתוצאת העבירה הוי אומר בנזק שהזיק העובר. כי בלא תוצאה אין מעשה. כיצד? זרק אבן על חבירו ולא פגע בו, הרי זה מעשה חמור. אך אי זרק אבן ופגע בו הרי המעשה הרבה יותר חמור. והראיה, המכה את חבירו ולא מת, אינו דומה כלל למכה חבירו ומת לא בעונש ולא בעצם המעשה. וא"כ במצוות שבין אדם לחבירו המעשה והתוצאה חדא הם. זאת אומרת דאיסור שפיכות דמים אסור משום דאין הקב"ה רוצה במציאות הנפש הנרצחת באותה מידה דאינו רוצה במעשה הרציחה בעלמא. (ואמנם אפשר לומר דטעמי האיסורים אינם אלא תיקונים וייחודים בעולמות העליונים ולית כל קשר בין האיסורים לתוצאותם בעה"ז. אך באיסורים שבין אדם לחברו, נראה זה דחיק טובא.)

ומצאתי מעין פירוש זה לדין לפני עיור בדברי הגר"ע יוסף בספר יביע אומר חו"מ ח"ז ס"א אות ו' בעניין הסמכת דינים שאינם ראויים ומינוים, וז"ל ובאמת שאף חברי הרבנות הראשית שרואים שיש מהם שרוצים להעניק כושר דיניות לאחד מאנשי שלומם שלא בצדק ויושר, אינם רשאים להעלים עיניהם ולרחוץ בנקיון כפיהם ולומר, הרי לא אנו ממנים בפועל את הדיין הזה, אלא ועדת המינויים הממליצה למנותו בפני הנשיא, ובכגון זה נאמר אלפני דלפני לא מפקדינן וכו' אולם זה אינו, שהרי כתבו התוס' ע"ז (טו ב) ד"ה לעכו"ם, וז"ל: ובמסקנא אמרינן שאסור למכור לישראל החשוד למכור לעכו"ם. ואם תאמר, מאי שנא מהא דאמרינן אלפני דלפני לא מפקדינן, וי"ל דהתם בעכו"ם שאינו מוזהר על איסור לפני עור, לפיכך אין אנו חוששים אם העכו"ם ימכור לחבירו, אבל הכא דמיירי בישראל החשוד אנו מוזהרים שלא יבא שום ישראל לידי תקלה על ידינו. ע"כ. ומדברי הגר"ע ברור דהחשש דלפני עיור אינו להיזק ועדת המינויים או להיזק המועמד עצמו (ואף לא לעשיית האיסור המופשטת דלא תעשו עול במשפט ללא קשר לתוצאות העול כנ"ל) אלא חושש הוא לנזק הרבים על ידי הענקת כושר הדיניות שלא בצדק.

ולפי זה י"ל דאף מאן דאמר דאיסור מכירת כלי זיין לגוי ובניית מקום שדנים בו בני אדם הוא משום מחזק ידי עוברי עבירה או לפני עוור, הטעם הוא לא משום נזק שנעשה לעכו"ם ע"ז שגרמת להם לעבור על איסור שפיכות דמים דז' מצוות בני נח. אלא שעל ידי כך אף אתה הזקת את הרבים (ולפי הגרמ"פ יצרת מציאות של נזק דאינו ברצונו של המקום). וא"כ, אין נפקא מינה משמעותית כל כך בין זה לשיטת מאן דאמר דטעם האיסור הוא משום חשש נזק לרבים. וא"כ דין בניית בית משפט לגויים אכן

מוגדרת כסכנה אשר החובה מוטלת על הציבור להסירה כדברי הרמב"ם והשו"ע הנ"ל אף דאית ביה גרמא דגרמא וחוסר תוספת ניכרת על ידי היחיד. וכן סכנת שנוי האקלים בדומה לה אף היא מוגדרת כן.

בניית בית משפט לגוי: גזירה דרבנן?

י"ב) וא"ת דלא שייך איסור בניית בית משפט לגויים לחובת הציבור להסיר סכנות הכתובה ברמב"ם ובשו"ע. כי גזרת חז"ל הוא כמ"ש הרמב"ן בספר מלחמות הנ"ל ז"ל שלא התירו למכור לפרסאים אלא כלי זיין שהיתה גזירה בהם משום חשש הניזק ע"כ ואין ללמוד הימנה. וא"כ, שמא הדרא קושיא לדוכתי דהסרת סכנה דהרמב"ם דומיא דמעקה דהוא רק בהיזק ישיר וכו'. וי"ל דבשלמא למאן דאמר דאיסור בניית בית משפט הוא מטעם לפני עיוור ליכא למימר הכי. כי לפני עיוור הוא איסור דאורייתא. אלא למאן דאמר דהוא משום חשש נזק (והם רוב הפוסקים וכן נראה לנכון), הרי זו אכן קושיא. וי"ל דגזירה משום סכנה (אם אכן גזירה היא, כי לא מצאתי בש"ס לשון גזירה ותקנה בקשר לדינים הללו) אינה דומה לשאר גזירות. כי הגזירה אינה מייצרת את האיסור אלא מזהה סכנות מסוימות שאסור לסכן את עצמנו ואת הרבים בהן מן התורה מטעם השמר לך וכו' ומטעם לא תשים דמים בביתך. וכעין זה כתב החת"ס בחידושו למס' ע"ז (ל' ע"א ד"ה משום גלוי) ז"ל כל סכנתא הוא איסור דאורייתא מקרא ושמרתם מאוד לנפשותיכם. כמ"ש רמב"ם בהלכות רוצח ושמירת נפש ומוטל על חכמים להשגיח על זה מקרא והיו עליך דמים עכ"ל. וכן כתב הלבוש ז"ל (עיר שושן תכ"א סי"א) כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מרדות שהרי עבר על איסור דאורייתא דכתיב השמר לך ושמור נפשך וגומר ע"כ.

אולם מדברי הרמב"ם (הל' רוצוש"נ פי"א ה"ה) נראה דאיסור סכנה הוא דרבנן ז"ל הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות. וכל העובר עליהן ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מרדות. וכדבריו פסק מרן המחבר בש"ע (חומ"מ תשכ"ז ס"ט). וכתב ע"ז רבינו ירוחם ז"ל (תולדות או"ח נתיב ט"ו אות ל') מכין אותו מכת מרדות שעובר על דברי חכמים ע"כ. והרב דברי חמודות (ברכות אות פ"ד) דייק בדברי הרמב"ם וכתב ז"ל אסרו חכמים משמע שהאיסור הוא מדברי חכמים ואי מדאורייתא אלא שהחכמים פירשו הדבר הל"ל אמרו חכמים עכ"ל. ואני הקטן בדקתי בעשרים ואחד מקומות דנקט הרמב"ם לשון אסרו חכמים ורובם ככולם באיסורי דרבנן וודאין מיירי. ואף הלבוש עצמו כתב בעט"ז (קט"ז ס"א) להפך מדבריו הנ"ל.

אך מכל מקום י"ל דחזרו בו הלבוש בעי"ש ממ"ש בעט"ז כדברי בעל דרכי תשובה קט"ז ס"ק נ"ז. וכן נראה לנכון. כי בעי"ש מזכיר הלבוש את דבריו בעט"ז ואעפ"כ כתב מה שכתב. והנה הסתפק הב"י (יו"ד קט"ז ד"ה ואסור לאכול) בלשון אסרו חכמים שכתב הרמב"ם בהל' מאכ"א פי"ז הכ"ט אי איסורא דרבנן או שמא דאורייתא. ואין ספק דבקיאה הוא בלשון הרמב"ם כמרן בעל דברי חמודות. ותירץ בעל ספר שואל ומשיב (תנ' ח"ג סי' קכ"ב) את דברי ר"י בתולדות או"ח הנ"ל וכתב ז"ל וגם הרמב"ם כתב מכין אותו מכת מרדות ולא מלקות גמור נראה לפענ"ד שהנהגה שם אסרו שמא יבלע עלוקה וא"כ אינו רק חשש בעלמא וזה אסור מדרבנן ואף שאינו רק מיעוט במקום סכנת נפשות חשו אף למיעוטא דמיעוטא ולכך אינו רק דרבנן אבל פשיטא דדבר סכנה ממש הוא איסור תורה החמור עכ"ל. וא"כ נראה דצדק החת"ס בדבריו כי מדברי הרמב"ם שם בהל' ד' דאם לא הסיר, והניח המכשולים המביאין לידי סכנה--ביטל מצות עשה, ועבר על "לא תשים דמים" באמת משמע דהחובה להסיר את הסכנות והאיסור לייצר אותן אכן מדאורייתא.

ואף אם אין הראיות הנ"ל מושכות את הלב, יש סברה גדולה לחלק בין האיסור לסכן את הרבים ע"י עשיית מכשולים וכיוצא בהם. ואף אי נימא דאיסור סכנת עצמו הוא מדרבנן, עדיין י"ל דלסכן את הרבים אסור מדאורייתא. וכן כתב במנ"ח שם ז"ל עוד כתב הר"מ והרב המחבר הרבה דברים אסרו חכמינו זכרונם לברכה מפני סכנת נפשות ואלו הם לא יניח וכו' ולכאורה איסור תורה כמו מכשולות וכו' ואפשר לא תשים דמים וכו' אינו אלא אם יש מכשול לאחרים וזה דקדק הר"מ וכתב

מה לאחרים עלי וכו' ע"כ. ומכל הנ"ל שמענו די"ל דאיסור בניית בית משפט לגוי אינו תקנה ייחודית שאין ללמוד הימנה אלא דוגמא לסכנה ומכשול לרבים שמדאורייתא אסור להתעסק בו.

ומצאתי פסק דין מבית דין ירושלמי לדיני ממונות וביורורי יוחסין (יו"ד פס"ד) דאף הם סבורים דיש להרחיב את הדינים הללו ולאסור יותר ממה שנתקן. דן הפסק בחבורת משומדים העוללים בילדים הן בגוף והן בנשמה וז"ל מכיון שהפוגעים הללו לא יכלו לעשות מעשיהם בילדים בלי שתהיה להם דירה בשכונה, הרי שכל דירה שמושכרת להם מהווה כלי זיין בידם וסכנה, לא רק לנשמתם ולקדושת גופם של הילדים, אלא כפשוטו סכנה לגופם. והדירה המושכרת ללסטים אלו מחזקת אותם ונכלל באיסור שכתב הרמב"ם ע"ז פ"ט ה"ח שאין מוכרין להם דבר שיש בו נזק לרבים, וכל שאסור למכרו לגוי אסור למכרו לישראל החשוד למכור לגוי. עיי"ש. עכ"ל. וש"מ דאין הלכה זו מוגבלת למעשים הנזכרים בה. כלומר לא רק למכירת כלי זיין או בניית בית משפט. אלא שייכת היא לעניין תוצרת סכנה ומכשול בכלל.

עוד קושיות ותירוצים

י"ג) וא"ת שינוי האקלים הוא עניין הנטוי במחלקת פוליטית ואין בו נזק ודאי י"ל דלדעת הב"י והרמ"א הנ"ל אין איסור זה אלא מטעם סכנה. וחמירא סכנתא מאיסורא וספיקו אסור כדאיתא בחולין ט' ע"ב ונפסק בטור יו"ד ס"ס קט"ו, וברמ"א שם ס"ז, ואף בש"ך בנה"כ שם סק"א. ומחלוקת פוליטית ודאי הוי ספק ויש להחמיר.

וא"ת דבמכשיל בידיים עסקינן, ויש מי שטוען דשינוי האקלים הוא תופעה טבעית ואינה מעשה ידי אדם בלבד, י"ל דלא חילק הרמב"ם בין מכשיל בידים למכשול הבע ע"י הטבע. ועוד דרוב המומחים ככולם מודים דמעשי אדם מיהת מוסיפים ומזרזים את התופעה. ורק מיעוטא דמיעוטא טוענים דתופעה זו היא טבעית לגמרי ואין בה כל השפעה ע"י מעשי אדם. וא"כ, יש לסמוך על דעת הרוב. ואף אילו היו הדעות שוות מחצה על מחצה, מ"מ ספקא דסכנתא הוא ויש להחמיר כנ"ל.

וא"ת לא דמי בניית בית משפט לטיסה במטוס והשקעת כסף בבורסה כי יש בהם גרמא דגרמא יותר מדי פעמים. כי לא ראינו מאן דאמר דאסור למכור כלי בניין למי שבונה בית משפט לגויים. י"ל דאין זה אלא פירוקא לסכנתא כדאמר רב אשי בע"ז (ל' ע"א). כי אי אכא אסורא בבניית בית משפט אשר ספק יתפס שם יהודי וספק ידונו אותו למוות וספק ימיתו אותו, נראה וודאי דאיכא איסורא למכור פטיש לאדם דאמר בהדיא דלשם כך הוא קונה. ועוד יש להשיב מדינא. כי המוכר כלי בניין למי שידוע דבונה בית משפט לגויים ה"ז מוכר לישראל החשוד למכור לגויים. כי האיסור שם הוא למכור לגויים, אך אסור אף לסייע למי שעובר על איסור זה. וכן הדבר כאן שהאיסור הוא לבנות מקום לדון בו בני אדם, ומן הסתם יש לאסור אף לסייע למי שעובר על איסור זה.

וא"ת לא דמי בניית בית משפט לנ"ד, כי מי שבונה בניין, הבנייה היא כוונתו ומטרתו. ואין שחרור גזי חממה מטרת שום אדם כלל וכלל. ואין ספק דהוא דבר שאינו מתכוון וצריך להיות מותר כדאיתא בתוס' שבת (ק"י ע"ב ד"ה תלמוד לומר). אמנם י"ל דייצור גזי חממה פס"ר הוא בכל הפעילויות הנדונות. וליכא למימר דהוי פס"ר דלא ניחא ליה, דהא כבר כתב הרא"ש (שבת י"ד סי' ט') דאין פוסקים כשיטת הערוך בשאר איסורים וז"ל ולא שייכי כאן דברי בעל הערוך דאמר לא אסר רבי שמעון פסיק רישיה אלא היכא דניחא ליה. דהיינו דוקא לענין שבת דבעינן מלאכת מחשבת אבל בשאר איסורים לא בעינן דניחא ליה עכ"ל (והובא בב"י אה"ע ה' ד"ה ואסור לשתות בשם הר"ן ונפסק להלכה בב"ש שם ס"ק י"ג). ועוד י"ל דאף לבוני בית משפט אין בניית הבניין מטרתם אלא פרנסה בלבד. ואין כל אחד ואחד בונה בניין שלם אלא כל אחד עושה את חלקו רק במטרה להרוויח מה שירוויח על חלקו ואי אפשר לומר דכוונתו לבנות בניין שלם. ובכלל לא נ"ל דכוונה שייכת בעניין. כי אם החשש משום סכנה כדכתבנו, מה לי גורם סכנה בכוונה, מה לי גורם סכנה ללא כוונה? מ"מ איתא חיוב להסיר את הסכנה כדכתבו הרמב"ם והשו"ע.

והקשה עלי הגאון ר' דוד ביגמן שליט"א, דלא דמי שחרור גזי חממה לבניית בית משפט כי אף דאיכא צוות שלם הבונה את בית המשפט, עדיין ניכר מעשה כל פועל ופועל כמשניכר מעשה אדם אחד בין מאה או אפילו כמה מאות איש. אך בשחרור גזי חממה מדובר במעשה אדם אחד בין שמונה מיליארד איש. וזה רמה אחרת דלא ניכר וקרוב הוא לאין ממש.

וי"ל דדומיא לאיסורא דקניית דבר גנוב כמשכתב בשו"ע חו"מ שנ"ו ס"א ז"ל אסור לקנות מהגנב החפץ שגנב ועון גדול הוא שהרי מחזיק ידי עוברי עבירה וגורם לו לגנוב גניבות אחרות שאם לא ימצא לוקח אינו גונב ע"כ. והנה אדם הקונה דבר הגנוב יכול להיות אחד מאלף או מיליון ובימינו תקופת האינטרנט, אפילו אחד ממיליארד שקונים דברים גנובים. ואין קנייה אחת ניכרת בין אלפים ומיליוני קניות של סרטים גנובים וכדומה וקרוב הוא לאין ממש. ומן הסתם מכל מקום אסור לקנות אף במצב הזה. אלא נראה דאסור אדם להשתתף בקניות ולהוסיף כוח בשוק הגניבות. וכן הוא בנ"ד דאסור להשתתף ביצירת סכנה גדולה לעולם אף אי ליכא בהשתתפות אדם אחד תוספת ניכרת.

חובת הציבור לפעול למען הסרת סכנת שינוי האקלים ואיסור שחרור גזי חממה

י"ד) ולאחר כל הפלפולים הנ"ל נ"ל דבנ"ד י"ל דחובה על הציבור בכלל ועל כל יחיד ויחיד בפרט לעשות הכל ביכולתו להסיר את סכנת שנוי האקלים התלוייה מעל ראשינו כחרב פפיות כמ"ש הרמב"ם והשו"ע הנ"ל. ולפיכך נראה לי דחובה להצביע למועמדים הן מן הימין הן מן השמאל המתייחסים למשבר האקלים ברצינות ודורשים וחוקרים אחר פתרונות לעומת אלו שמתעלמים מן המשבר או כופרים בו ר"ל. וכן חייבים לתמוך במאמצים צבוריים ועולמיים למעט את סכנת התופעה הן בתמיכה כספית הן בתמיכה נפשית ובכל דרך אפשרית. ויש אף חיוב לתמוך בארגונים ואנשים העובדים למעט את חימום כדור הארץ ואת כל נזק הנוצר על ידי שנוי האקלים. וזה אינו דרישה לתמוך רק בארגונים שמאלניים. כי אף מי שתומך בארגון המבקש לפתור את המשבר על ידי אמצעים טכנולוגיים ללא ספק יצא ידי חובתו. כי אף זו דרך להסיר כל המכשולים והסכנות ממושבותינו כדברי הרמב"ם הנ"ל.

וכתב הרמב"ם שם (הל' רוש"נ פי"א ה"ד) דאם לא הסיר הסכנות, והניח המכשולים המביאין לידי סכנה עבר על "לא תשים דמים" עכ"ל וכו"ש לעניין חיזוק הסכנות. וכן פסק השו"ע שם (חו"מ תכ"ז ס"ח). וכבר ראינו את דברי הגרי"פ פערלא הנ"ל בעניין זה ז"ל ממילא מבואר דכל נתינת מכשול בידים להכשיל בן אדם עובר בעשה ול"ת דועשית מעקה ולא תשים דמים. דאם רמיא עליו חובה להסיר כל מכשול אע"פ שלא הוא עשאו כ"ש שהוא מוזהר שלא לעשותן בידים עכ"ל. לפיכך נראה לי דבשחרור גזי חממה שייך ההוא לאו דלא תשים דמים בביתך כדאמר הרמב"ם ומרן המחבר והגרי"פ פערלא הנ"ל. כי בנסיעה באוטו ובמטוס, אף כי אין במעשה כל יחיד ויחיד נזק ניכר, ואין בהיזק כולם אלא גרמא דגרמא כמה פעמים, אעפ"כ, יש בהשתתפות כולם יצירת סכנה אדירה לכל באי עולם העומדת להשמיד להרוג ולאבד בשלושים השנים הקרובות כחמשת מיליון איש בין ישראל בין מאוה"ע. וזה כדוגמת בניית בית משפט לגויים כמש"ל.

הקושי בקביעת איסור מקיף

ט"ו) ולכן, תלמידי היקר, נראה לי דיש חיוב להשיב את כספך שהשקעת בחברות פחמים ונפט בבורסה ולקנות מכונית חשמלית או חצי חשמלית המכונה "הייבריד" בניגוד למכונית דלק רגילה הכל מטעם חיוב להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבותינו כדברי הרמב"ם והשו"ע הנ"ל. ויש אף לאסור לטוס במטוס ולאכול בשר ולהשקיע כסף לכתחילה בחברות פחמים ונפט בבורסה מטעם לא תשים דמים. אך לפ"ז שמא יש לאסור אף לנסוע באוטו מכל מקום או להדליק חשמל בבית. ושמא אף אסור להוליד בנים, כי כל אדם נוסף בכדור הארץ מוסיף אף גזי חממה לאוויר העולם. וכל תשמיש במכשיר הנפעל על ידי שריפת נפט או פחמים (ובכללם מכשירים חשמליים) אף הוא מייצר גזי חממה, ואין לדבר סוף. כי אם אמרנו דגרמא דגרמא דסכנה אסורה בכל מקום, הרי בימינו רוב מעשי האדם בעולם גורמים לשחרור גזי חממה. ואין דרך בטוחה לברר מהו מעשה נזק המסכנת את הרבים ומהו

מעשה תמים שהוא חלק בלתי נפרד מן החיים היומיומיים של האדם עלי אדמות. ואף בעניין החיוב לקנות אוטו חשמלי מה יעשה אדם שצריך מכונת לפרנסתו אך אין ידו משגת כדי מכונת חשמלית? ולפיכך נלע"ד דאי אפשר לפסוק בבירור על מה אסור ומה מותר. ואעפ"כ, נלע"ד דאי איסורא ליכא, חששא דאיסורא מיהת איכא. וא"כ כל אדם חייב לשקול בכל מעשיו אם הצורך גדול מספיק כדי להצדיק מעשה שיש בו חשש איסור. וכמובן שלא כל אדם רואה צורך באותם דברים וודאי יהיו חילוקי דעות במה חשוב מספיק ומה אינו חשוב כל כך. ולכן אין פסק אחד כולל בעניין זה, אלא כל פוסק וכל יהודי חייב להיחשב ברמת הצורך בכל פעולה בשבילו ובשביל האדם המסוים השואל.

והקשתה על זה הגא' ר' מיכל טיקוצ'ינסקי שליט"א דאי באמת הוה סכנת נפשות א"כ איך אפשר להקל במקום צורך גדול? הרי כאן סכנת נפשות. וי"ל לטעמיך מאי איכא למימר? דלית כאן סכנתא כלל? הרי דעת רוב המדענים ככולם דשינוי האקלים מהווה סכנה אדירה לכל באי עולם. אלא שמא לית כאן סכנתא המחייבת הסרה כשיטת הרמב"ם וכפסיקת השו"ע? הרי לא משמע לחלק כן בדברי הרמב"ם והמחבר וכן איתא כל מה שכתבתי לעיל הן בעניין גרמא דגרמא הן בעניין תוספת ניכרת ע"ש. אלא נראה דאיתא מקום דודאי מותר לגרום לשחרור גזי חממה כגון ללדת בנים ולפרנס משפחתו ולקיים מצוות ואיתא מקום דודאי אסור כגון להשקיע כסף בחברת נפט בבורסה. ואיתא מקום דלא ברור אי מותר אי אסור אלא מחשבינן לפי הצורך. ואי ראייה ליתא רמז איתא. כי נאמר בגמ' ע"ז (ט"ז ע"א) והאידנא דקא מזבנינן א"ר אשי לפרסאי בדמגנו עילוון. והנה אף דממלכת הפרסים בתקופת ר"א ממלכת צדק היתה, מ"מ ממלכות מתחלפות ומאן לימא לן דתוך דור לא יקום על מלך חדש אשר לא ידע את דברי רב אשי ויבקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים בכל מדינות המלך ע"י החרבות העשויות מפרזלא הינדוא דקנה מהיהודים. הנה מידי ספק דודאי לא יצאנו. והגא' למדה מזה דאין חשש לגרמא דסכנה כל עיקר. אך לא נראה לי כן. אלא לי נראה דאי איכא צורך, והאיסור אינו ברור יש מקום להקל. וכעין זה כתב הריטב"א (ע"ז ט"ז ע"א ד"ה והאידנא) על דברי רב אשי וכן נראה לי בנ"ד.

מה באמת ניתן לפסוק

ומ"מ נראה לי דיש עדיין לקבוע גבולות מסוימים. זאת אומרת דאי איכא שתי דרכים שונות להשיג מה שרוצים, חייבים אנו לנקוט בדרכים הממעטות יותר בתוצרת גזי חממה כמה שכתבתי לעיל לגבי הקדמת עץ סרק בעניין בל תשחית. וכפי שכתבתי אינני רואה צורך גדול להשקיע כסף בחברות פחמים ונפט בבורסה לעומת חברות המייצרות תרופות או מחשבים או מאכלים ומשקאות. וא"ת דאיכא רווח יותר בהשקעות הללו. מי יימר דנתיר חשש איסור דעשיית סכנה לרבים בשביל רווח פרטי אי איכא בהשקעות האחרות כדי פרנסתו (ובזה שונה דין הסרת סכנה מדין בל תשחית כנ"ל). וכן בטיסה במטוס, אין ספק דיש צרכים גדולים הדורשים טיסה במטוס כגון כיבוד אב ואם ותלמוד תורה וצרכי פרנסה. אך לע"ד אין טיסה לשם נופש צורך גדול מספיק להצדיק את חשש האיסור. ולגבי אכילת בשר, י"ל דיש להתיר לשם עונג שבת ושמחת יום טוב וסעודת מצווה. אך אכילת בשר ביום חול רגיל ללא סעודת מצוה וללא סיבה רפואית או כלכלית, אינני רואה צורך מספיק להצדיק את האכילה כנגד חשש האיסור שבה.

החיוב באכילת בשר לשם שמחת י"ט ועונג שבת

ואף בשמחת יום טוב, כבר אמרה הגמ' (פסחים ק"ט ע"א) ז"ל ת"ר חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל שנא' ושמחת בחגך במה משמחם ביין רבי יהודה אומר אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן אנשים בראוי להם ונשים במאי תני רב יוסף בבבלי בבבלי צבעונין בארץ ישראל בבבלי פשתן מוגהצין תניא רבי יהודה בן בתירא אומר בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך ועכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין שנאמר ויין ישמה לבב אנוש ע"כ. ועוד התיב רבא שם (ע"א ע"א) אמאן דאמר בעינן זביחה בשעת שמחה דא"כ, אין שמחה בי"ט ראשון שחל בשבת. ותירץ כדא"ר פפא משמחו בכסות נקיה ויין ישן. ופירשו בתוס' ר"ה ו' ע"ב (ד"ה אשה) דאפי' בזמן שבהמ"ק קיים היכא דלא אפשר משמחה בכסות נקיה ויין ישן ע"כ. משמע מכאן דבימינו אין חיוב דווקא בבשר וכן פסק המ"א (תרצ"ו ס"ק ט"ו) וכן כתב הכת"ס בחידושי ח"ס לש"ע רמ"ט ס"ב (ועי' בשאג"א סי' ס"ה בסוף דבריו שם דכתב דכל אדם מצות שמחה מוטלת עליו בראוי לו

ובמה שנהנה ממנו ע"כ ואף דנזכר בשר שם, אינו נראה דבשר דוקא נקט). ואף דיש להשיב על דבריהם (עי' דר"ת סי' פ"ט ס"ק י"ט). מכל מקום נראה לי דבמקום חשש סכנה יש לסמוך על דבריהם. ואף בשבת כתב הרמ"א (או"ח שמ"א ס"א) דאונן אוכל בשר בשבת רק אם ירצה אבל אינו חייב ומכאן משמע דאין חובה לאכול בשר אף בשבת. ומכל מקום מי ששמחת החג ועונג השבת שלו תלויים בבשר, נלע"ד שיש להתיר לאכול בשר בשבת וחגים אך ביום חול רגיל, יש לאסור.

מה ניתן לפסוק: המשך הדברים

ובדבר מכונית חשמלית לעומת מכונית דלק, נראה לי דיש מקרים שצריך אדם מכונית בשביל פרנסה או לקניית אוכל או כדי לקיים מצוות כגון כבוד אב או תלמוד תורה ואין ידו משגת כדי מכונית חשמלית או הייברייד. ובמקרים הללו, נראה דיש להתיר במכונית דלק. אך אם אפשר לנסוע באוטובוסים ורכבות ציבוריות וכדומה, או ללכת ברגל, אינני רואה היתר לקנות מכונית דלק אף לדבר מצוה וכו' וכל שכן עבור צרכים טפלים יותר. ויתאפק עד שישגי ידו כדי מכונית חשמלית. וצ"ע במעמד ההייברייד בעניין זה. כי העיר לי מו"ר ה"ה ר' ברי קורנבלאו דיש מצב דההייברייד גורם לשחרור גזי החממה פחות מאשר מכונית חשמלית וכל מקרה לעצמו וצ"ע. ובין כך ובין כך אם אפשר, לא יקנה מכונית חדשה כי אף בתוצרת המכוניות איכא שחרור אדיר דגזי חממה אלא יקנה מכונית משומש ככל שאפשר.

פסק הלכה או עצה טובה?

וא"ת דאין זה פסק הלכה כי אם עצה טובה וכדומה. כי פסק הלכה אינו תלוי בדעת האדם מה נחשב צורך ומה אינו נחשב. י"ל דכעין זה מצאנו אליבא דהראב"ד במו"ק י"ד ע"א. דשם אמר ר' יהודה דמי שיצא למדינת הים עשה כן שלא ברשות. וכתב על זה הרא"ש שם (פ"ג ס"א) בשם הראב"ד ז"ל דפלוגתא דר' יהודה ורבנן איירי ביוצא חוצה לארץ והכי מוכח בירושלמי דגרסינן התם רבי יהודה כדעתיה אסור לפרש בים הגדול עכ"ל הרא"ש. ונראה מכאן דטעם ר"י הוא משום סכנה ולא משום סתם יציאה מן הארץ. והגמרא אמרה שם ז"ל אמר רבא לשוט דברי הכל אסור למזונות דברי הכל מותר לא נחלקו אלא להרויחא מר מדמי ליה כלשוט ומר מדמי ליה כלמזונות ע"כ. ומאן יימר מאי נחשב למזונות ומאי נחשב להרויחא אם לא היוצא עצמו?

לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם

ט"ז) וכשהרצתי את הדברים הנ"ל בפני מו"ר הגאון ראש ישיבתנו ר' דב נתן לינזר שליט"א העיר לי הגא' דדעתו נוטה יותר לאסור על סמך איסור להזיק דברים שיש להם תועלת לרבים כגון להחריב באר וכעין זה. ונראה לי דמקורו במה שאמר רב יוסף בשם ר' ביבמות (מ"ד ע"א) ז"ל לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם. וכתב על זה המאירי ז"ל (שם י"א ע"ב) כל שאדם יכול להזהר שלא להרבות פסול והיזק לבריות יעשה עכ"ל. וכתב ר' ירוחם ז"ל (ח"ב סוף נתיב ל"א) דאם רוצה לשופכן מעכבין אותו ואם שפכן משמתין ליה משום בל תשחית ואם התרו בו למלקות מלקינן ליה ע"כ.

וזה נכון אף אם אין כאן דרך השחתה כמה שכתב המהרשד"ם (יו"ד סי' נ"א) שנשאל אודות יהודי אחד ששחט בהמות בסכין פגום לגויים אם אינו אסור מטעם בל תשחית. והשיב דמדינא דבל תשחית ליתא איסור אך שמא איתא איסורא מטעם לא ישפוך אדם מי בורו וכו' וז"ל א"כ הכא אם בהמה שזה הישראל שוחט בסכין פגום צריכין לה ישראל ואם היה נשחטת בכשרות היו יכולין ישראל לאכול ממנה נראה ודאי דעבר על לא ישפוך וכו' ואם לא שהיה הבהמה של גוי או של תוגר מיוחד ואפי' שישחטנה בכשרות לא יתנו לישראל ממנה אין להקפיד עכ"ל. משמע מכאן דאף דאינו דרך השחתה (כי השוחט ודאי מרויח כסף על ידי שחיטתו), יש לאסור להרוס דבר דיש בו צורך לרבים.

וכתב המלמד להואיל (ח"ב יו"ד) סי' קל"ט) דיש לחוש ללא ישפוך וכו' אף אם רחוק הדבר שיצטרכו לזה מיד. והוא כתב על דבר יהודי שמת על ספינה בים והטילו המלחים את גוויתו לים. ורצה אביו להקים מצבה בבית הקברות על שמו וז"ל איני רואה שום

איסור בזה אם לא משום דאיתא ביבמות מ"ד ע"א לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם וא"כ אם עושה שם מצבה יסברו שקבור שם מת ולא יקברו שם בשעת הדחק, אם יהיו צריכים למקום זה לקבורת מת אחר ויאסור מקום זה בחנם ע"כ. ומכאן דאף אם אין שום תועלת לשום אדם עכשיו, מאחר דיש תועלת אפשרית לאחר זמן, אסור להרוס (ואף כאן, אין דרך השחתה כי זה לכבודו של המת ולשם יישוב הדעת דמשפחתו).

ואף הלבוש כתב ז"ל (אה"ע קס"א) אע"פ שמי בורו עכורים הם והוא אינו צריך להם, לא ישפכם שמא יצטרכו להם אחרים ע"כ. משמע מכאן דאף אם אין המים טובים לכל דבר, אסור לשפוך אותם אם יש לחוש שמא יצטרכו להם אחרים. ועיין עוד בט"ז אה"ע (קס"א ס"ק ב') ז"ל אע"פ דלדידה אין צריך בזה מ"מ לא יגרום היזק לאחרים ע"כ. ש"מ דשפיכת המים נקראת היזק.

ונראה דעל סמך כל זה רצה מו"ר הגא' לומר דכן הדבר בנ"ד. כלומר דשמי השמיים העליונים (המכונים בלשון המדענים אטמוספירה) הם כבור הנצרך על ידי הרבים מאחר שהם מגינים עלינו מקרינות מזיקות ונותנים לחום כדור הארץ לצאת ולהתפזר בחלל החיצון. ומי שמזיק אותם על ידי תוצרת גזי חממה, הרי הוא עובר על לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם. כי אם אסור להזיק ממונו שלו, כל שכן בדבר שהוא רה"ר ואחרים צריכים בו. אמנם, נלע"ד דליכא למימר הכי לגבי האטמוספירה. כי הנה בפיוזור חום כדור הארץ לחלל החיצון, אין לאטמוספירה שום תפקיד פעיל. אדרבא האטמוספירה היא אוסף של גזי חממה השומרים במדה מסוימת על חום כדור הארץ ועל ידי כן מאפשרים את כל החיות שבכוכב זה (בניגוד, לדוגמה לכוכב מאדים). הוספת גזי חממה לאטמוספירה אינה פוגעת בפעילות האטמוספירה במדה זו אלא מחזקת אותה. הבעיה נוצרת כאשר נאספים גזים רבים כל כך דכדור הארץ מתחמם מעבר למה שטוב לחיי האדם עלי אדמות. כלומר לא האטמוספירה ניזקת אלא כדור הארץ עצמו ניזוק. ואין זה דומה לעשיית חור בשכבת ה"אוזון" דבזה איכא גזים המגינים עלינו מקרינות החמה הרעות והזיהום גורם לחור בשכבה ונותן לקרינות להכנס ולהזיק. ובזה איכא למימר דבאמת איכא היזק לאטמוספירה, אך בנ"ד לא נראה לי כן.

וא"כ נראה בעיני די"ל לטעם מו"ר דכל כדור הארץ הוא דומה לבור ומי שמזיק אותו עובר בלא ישפוך וכו'. והוא מה שנאמר בקה"ר (פ"ז פיס' כ"ח) ז"ל בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי; תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת, אין מי שיתקן אחרוך ע"כ. אמנם יש באמירה זו נפקא מינה לעניין זיהום העולם כולו ולא רק בעניין שנוי האקלים. כי אם כל כדור הארץ הוא נכס צבורי א"כ בכל נזק שלא יבוא איכא אסור דלא ישפוך וכו'. וזה אף במקום דליכא דרך השחתה כנ"ל. ואני קטונתי מלומר אמירה מקיפה כל כך ולכן נקטתי רק בדרך הסכנה. אך מו"ר הגא' דיור רב לו ובהחלט יש בכחו לומר אמירה מקיפה כזו.

שמא אין לסמוך על לא ישפוך וכו' בנ"ד

ומכל מקום בסמ"ג וספר שערי תשובה דר"י ואף ברבינו ירוחם הנ"ל ברור דלא ישפוך וכו' הרי הוא דין בבל תשחית ואינו שייך בשאינו דרך השחתה. וכן כתב רבינו המשנה ברורה ט"ו ס"ק ג' ז"ל יש מן האחרונים שכתבו דיזהר להתיר הקשרים והכריכות שלהם ולא להפסיק ולקרוע אותן כדי שלא יכלה אותן וכבר אחז"ל לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם והחיי אדם כתב במקום שקשה בעיניו הטרחה להתיר מותר לנתקם ואין בזה משום בל תשחית כיון שאין עושה דרך השחתה ע"כ. וכתב בעל משאת משה דהוא דין בעניין זה נהנה וזה אינו חסר וש"מ דאם יחסר השופך אי לא ישפוך, יש להתיר. והמהרמ"ך פסק נגד המהרשד"ם הנ"ל בספרו שואל ונשאל. וכתב בעל שו"ת בית יצחק דלא ישפוך וכו' אינו אלא עצה טובה בעלמא ואין בו איסור כלל.

י"ז) סיכום הדברים, נראה לי דעליך, תלמידי היקר, למעט בטיסות רק במקרים דאיכא צורך פרנסה, מצוה, בריות או צורך אחר החשוב בעיניך יותר מחשש האיסור דתוצרת סכנה דאיכא בטיסה. ואסור להשקיע ממונך בבורסה בחברות המייצרות נפט ופחמים וחייב אתה להשיב את ממונך שכבר השקעת בחברות הללו מטעם החיוב לפעול להסיר את הסכנה. ונ"ל דיש לאסור לאכול בשר בימי חול (ואם יש לך עונג שבת ושמחת י"ט בלא בשר אף בשבת ויו"ט יש לאסור) ללא צורך מצוה, כלכלה, או עוד צורך גדול כנ"ל. וכן אם זקוק אתה לרכב נראה דיש לקנות מכונית חשמלית במקום מכונית דלק אם משגת ידך. ואם אין ידך משגת כדי מכונית חשמלית יש לקנות מכונית דלק אי איכא צורך גדול במכונית כנ"ל. והסתפקתי בעניין המכונית ההיברידי. ומ"מ יש לקנות מכונית משומשת במקום חדשה אם רק אפשר. והוספתי ואמרת דחייב אדם לעשות מה שאפשר כדי להסיר את סכנת שנוי האקלים. וזה כולל חיוב לתרום כסף לאירגונים העובדים למעט את סכנת התופעה ואף להצביע למועמדים המתייחסים לסכנה ברצינות ולא למי שמתעלם מן העניין או כופר בו לגמרי ר"ל. וכל זה אינני פוסק עליך בתור רב ופוסק אלא כמורה המורה דרך לתלמידו לפי מיטב דעתו. אך אומר שלדעתי מה שאמרת לעיל הוא ההלכה ויש לנהוג כן.

מאתי מורך אוהבך,

חגי הק'